

УДК 94 (477) : 070] (73=161.2)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2021.6.131>

*Оксана Гомотюк, Леся Біловус, Олена Стефанишин**

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ПРАЦЯ ГАРВАРДСЬКОГО ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКИХ СТУДІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ. ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (НА МАТЕРІАЛАХ УКРАЇНСЬКОМОВНОЇ ПЕРІОДИКИ ДІАСПОРИ США)

Анотація: У статті, на основі аналізу публікації українськомовної періодики діаспори Сполучених Штатів Америки, висвітлено історичні аспекти становлення Гарвардського інституту українських студій у США. Розкрито основні напрями його діяльності, педагогічну та наукову працю, видавничу справу, організаційну та просвітницьку роботу. Відзначено вагомую роль меценатства представників української еміграції. Доведено ключову роль даної інституції щодо визнання українознавства легітимною частиною американської науки та її виняткове значення для збереження національно-культурної ідентичності в середовищі українських емігрантів США.

Ключові слова: діаспора, Україна, США, Гарвардський інститут українських студій, українознавство, періодика, національно-культурна ідентичність

Історія української громади США упродовж багатьох років є предметом наукового зацікавлення як українських дослідників, так і самих учених діаспори. Найпоширенішими напрями дослідження залишаються суспільно-політичне, економічне, культурне та релігійне життя закордонних українців, взаємини із Українською державою. Попри те, вклад української діаспори у становлення та розвиток наукових інституцій, що стали осередками формування українознавчої науки, їх наукова та просвітницька робота потребують додаткового вивчення.

Саме тому, базуючись на матеріалах українськомовної періодики, зокрема першого часопису українців США газети «Свобода», маємо на меті розкрити сутність і напрями діяльності Гарвардського інституту наукових студій, його роль у легітимізації українознавства в американській науці та збереженні національної ідентичності української діаспори у США.

У науковій літературі знаходимо праці сучасних українських дослідників, що

* Гомотюк Оксана Євгенівна – доктор історичних наук, професор, декан соціально-гуманітарного факультету Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2856-8541>; e-mail: oksana_homotuk@ukr.net

Біловус Леся Іванівна – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4882-4511>; e-mail: Lesya_Bilovus@i.ua

Стефанишин Олена Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри інформаційної та соціокультурної діяльності Західноукраїнського національного університету (Тернопіль, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6218-6985>; e-mail: olena.tsup@gmail.com

присвячені багатьом аспектам життєдіяльності української діаспори США, зокрема й їх науковим прагненням. Предмета даного дослідження у своїх роботах частково торкалися Н. Мерфі, А. Атаманенко, Н. Гумницька, І. Недошитко. При цьому, зауважимо, що культурно-просвітницька праця Гарвардського інституту українських студій у другій половині ХХ ст., насамперед у напрямку збереження національної ідентичності, потребує додаткового вивчення.

Необхідність створення у Гарварді наукової інституції з розвитку українознавчих студій вперше постала ще у 1957 р. Її висловили студенти на Третньому конгресі українських студентських товариств Америки (1957 р.) в Клівленді, у резолюції якого задекларовано:

«Третій Конгрес Союзу Українських Студентських Товариств Америки, взявши під увагу konieczність створення Катедри Українознавства хоч в одному з американських університетів, постановляє створити Фонд Катедри Українознавства, як окреме організаційне тіло, завданням якого є поробити всі заходи для заснування Першої Катедри Українознавства в одному з американських університетів»¹.

Цю резолюцію підтримали всі молодіжні організації (СУМ, ОДУМ, Пласт) і молодіжні зїзди. Їх хвали перевели цю справу з вузького студентського світу на все молодіжне середовище, перетворивши на соборну акцію наймолодшого покоління української еміграції в США. Молодіжна солідарність спричинила солідарність усієї української громади у США на чолі з Українським конгресовим комітетом Америки (УККА)². Від цього ж 1957 р. у США розпочалася важлива акція – збір коштів і започаткування Гарвардського центру українських студій, для чого було створено Фонд кафедри українознавства (ФКУ). Лише за перших 18 днів від появи відповідної публікації у газеті «Свобода» зібрано майже \$73 тис.

Метою новоствореного ФКУ з центром у Нью-Йорку стало заснування однієї чи кількох кафедр українознавства у провідних американських університетах, видання підручників, наукових праць і періодичних публікацій з українознавства. Органами ФКУ визначалися Загальні збори, Виконавчий орган, Наукова рада, Контрольна комісія, Апеляційна рада.

Перед установою постала низка проблем, що їх потрібно було вирішити – характер кафедри, вибір університету, фонди. Йшлося про введення українознавчих предметів у заповнені русофільськими теоріями вищі школи та наукові інституції, а практично про зрушення ментальності американської інтелектуальної еліти щодо встановлених норм старої імперської історіософії. Однак мета ФКУ видавалася реальною й актуальною, бо він тим самим сприяв би збереженню та розвитку української науки тоді, коли в материковій Україні радянська влада такі можливості обмежувала.

Професор Гарвардського університету О. Прицак запропонував саме у ньому утворити Центр українських студій, створений з трьох кафедр: української мови, української літератури та української історії, що пов'язувались із Українським дослідним інститутом. Тоді як кафедри забезпечували б нові кадри українознавців, Інститут мав би забезпечити тривалу дослідницьку працю в різних ділянках українознавства, даючи змогу

¹ Падох Я. Правні основи Гарвардського Центру Українських студій. *Альманах УНС. Джерсі-Ситі – Нью-Йорк: вид-во «Свобода», 1973. С. 171-172. Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ). БФ. 3. Інв. № 3600.*

² Босж В. Ще про Гарвард – і що далі! *Свобода. 1973. Ч. 15. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483.*

зберегти українських фахівців через надання їм місця роботи і можливості зробити наукову кар'єру. Пропозицію О. Прицака підтримано Виконавчою і Науковою радами ФКУ у грудні 1967 р., після чого почалися перемовини з Гарвардським університетом про формат і ціну Центру українських студій, а також пришвидшено збір фондів. У 1968 р. перемовини успішно закінчилися й у своєму звіті за 1969–1970 академічний рік президент Гарварду Пюсі говорив про створення не однієї кафедри, а ширшої програми у сфері українських студій³. Гарвардський університет погодився на відкриття Центру українських студій за приблизно половину суми, що зазвичай потрібно на такі фундації. Як відомо, договором встановлено кінець 1972 р. для фундації трьох кафедр коштом \$600 тис. кожна, а кінець 1976 р. – для фундації Українського наукового інституту коштом \$2 млн.⁴ Новиною про створення Центру українських студій зацікавилось українство, не лише на еміграції, а й у радянській Україні, висвітлювалося це питання й у американській та європейській періодиці. Наприклад, «Нью-Йорк Таймс» (23 листопада 1969 р.) цитує слова декана гуманітарного факультету у Гарварді проф. Франкліна Л. Форда про те, що Український центр має заповнити «наукову прірву», яка існує в Америці відносно України⁵.

З 1970 р. у Гарвардському університеті започатковано Літню школу україністики (липень–серпень), що складалася з курсів у галузі історії, літератури та мови. Українська історія стала єдиною із включених до програми викладання у Гарварді із історій усіх слов'янських народів і передбачала два курси – «Новітня українська історія» і «Українська Радянська Соціалістична Республіка». У програмі курсів із слов'янських мов і літератур три курси були присвячені українській мові та літературі. Як доповнення до вищезазначених курсів, відбулося ще чотири засідання спеціального семінару з питань історії Церкви, на якому викладав проф. О. Прицак⁶. З 1991 р. курси містять також курси української поезії ХХ ст., історії України 1800–1921 років і новий курс «Україна після Сталіна: політика і суспільство в советській республіці, 1953–1991 років» (чотири кредити кожний). Прийняті студенти були зобов'язані реєструватися не менше як на вісім кредитів⁷. Учасники Літньої школи мали можливість користуватися дослідними та навчальними засобами Гарвардського університету, фондами бібліотеки Гарварду й Інституту українських студій, діяв театр, організовувалися танці, прогулянки плавання, гольф. З 1980 р. у Літній школі було запроваджено інтенсивний курс вивчення розмовної української мови⁸.

Ще до початку першої Школи було оголошено, що на курс «Історія України» зголосився 21 студент для кредитів і 4 вільних слухачі, на історичний семінар – 3 студенти для кредитів й один вільний слухач, на курс української мови для початківців – 27 студентів, для заавансованих – 20 студентів і на курс української літератури – 7 студентів. Щоб уможливити їх відвідування студентам з околиць Нью-Бронсвіку (Нью-Джерсі), які записалися на українські курси в Гарвардській Літній школі, 33-й Відділ

³ Падох Я. Правні основи Гарвардського Центру Українських студій... С. 171–189.

⁴ Збірка потрібних ще фондів на завершення Українського Гарвардського центру – головна мета ФКУ. *Свобода*. 1975. Ч. 202. С. 1, 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6485.

⁵ Падох Я. Правні основи Гарвардського Центру Українських студій... С. 176.

⁶ Літо в українському Гарварді. *Свобода*. 1974. Ч. 187. С. 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

⁷ Приймаються зголошення до Гарвардської Літньої Школи. *Свобода*. 1991. Ч. 50. С. 1, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6500.

⁸ Курси української мови відбудуться в Гарварді. *Свобода*. 1980. Ч. 119. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6489.

ООЧСУ з Нью-Бронсвіку призначив \$500 на допомогу для 6 студентів. У гарвардських українських колах висловили сподівання, що цей приклад візьмуть на озброєння інші українські товариства й організації у США, виділяючи стипендії для студентів, які хотіли б узяти участь у курсах Гарвардської Літньої школи. Є ще три стипендії (по \$300), які виділяє Робітничий союз із фундації ім. Івана Франка⁹.

У 1974 р. студентів у Літній школі було вже понад 100, у 1978 р. – 192, тобто існувала стійка тенденція до збільшення, чому сприяла і фінансова допомога ФКУ. Студенти прибували з усіх штатів Америки й Канади, а також з Європи, Південної Америки, СРСР та Австралії. Тижневі «круглі столи» та екскурсії давали студентам нагоду вдосконалювати свою українську мову. Українознавчі курси в Гарварді не лише служили для поширення знань про українознавство серед української студентської молоді, а і серед студентів-неукраїнців, усіх, кого цікавила українська проблематика. Кандидати до Літньої школи повинні були мати повних 19 років, або один рік навчання в університеті. Прийняті студенти мали нагоду стати членами товариства «Приятелі Українського Гарварду», пожертвувавши \$300. Така жертва давала їм право членства через три роки і право отримати повну академічну стипендію на три з черги літні сесії¹⁰.

Україномовна періодика друкувала листи батьків, які дякували Літній школі за те, що «Український Гарвард вщепив у душі дітей поняття величі України, повагу і пошану до української культури, як і це, що ми не є якась там маловартісна нація. [...] Усілякі зїзди, табори, курси, прогулянки – дуже допоміжні у захованні почуття українця, але найкраще це робить український Гарвард, де вони вчаться цінити значення української справи і науки взагалі, тим більше, що ті кредити, які вони дістають у Гарварді – признають американські університети»¹¹.

До 1991 р. було проведено вже 21 таку Школу, що передбачала восьмитижневу програму курсів українознавства.

У 1973 р. мало який номер газети «Свобода» не публікував матеріалів, присвячених українським студіям у Гарварді. Пояснюємо це так званим «Гарвардським чудом» – потрібну суму \$1 800 000 було зібрано за порівняно короткий час і три українознавчі кафедри при Гарвардському університеті стали великим джерелом нової віри українських емігрантів у свої сили. Саме тоді, коли в окупованій Україні відбувався новий народобвивчий похід проти українства, українська громада за океаном домоглася успіху, який не мав собі рівного в історії української еміграції в США¹².

За опублікованою інформацією Гарвардського університету та ФКУ, 30 квітня 1973 р. у приміщенні Гарвардського університету відбулося формальне проголошення відкриття в

⁹ Багате літо 1973. *Свобода*. 1973. Ч. 108. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483; Гарвард: українознавство в Літній школі. *Свобода*. 1974. Ч. 114. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484; Оголошення про курси українознавства в Гарвардському університеті. *Свобода*. 1973. Ч. 80. С. 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483; Українська історія й мова зайняли рівно рядне з іншими місце у програмі Гарвардської Літньої Школи. *Свобода*. 1973. Ч. 107. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483.

¹⁰ Приймаються зголошення до Гарвардської Літньої Школи. *Свобода*. 1991. Ч. 50. С. 1, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6500.

¹¹ Кімак С. Український Гарвард... Я дякую тобі. *Свобода*. 1982. Ч. 106. С. 2, 6. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6491.

¹² Гарвардське чудо. *Свобода*. 1973. Ч. 15. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483; Гніздовський Я. Ще про «Гарвард – і що далі?». *Свобода*. 1973. Ч. 19. С. 2, 7. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483.

цьому престижному університеті трьох кафедр українських студій: мови, літератури й історії України. Із вітальним словом на цьому заході виступили президент Гарварду д-р Дерек К. Бок, голова Гарвардського комітету українських студій проф. д-р О. Пріцак, після чого відбувся публічний захист першої у Гарварді докторської дисертації з історії України докторанта О. Субтельного¹³. Отже, якщо у Гарварді «український погляд» став науковим аргументом при захисті докторської дисертації, то це значна зміна, про яку не можна було б говорити ще п'ять років до того.

Покладено основи під Український науковий інститут Гарвардського університету (УНІГУ), як окрему науково-дослідну одиницю, яка фактично є вершиною українознавчих студій, місцем, де вестимуться систематичні українознавчі студії і де будуть готуватися нові кадри українських науковців. Найважливіше щодо УНІГУ було те, що в ньому повинні були працювати (і вже працювали) українські науковці з Гарвардського університету і з інших наукових осередків, а також те, що в Інституті могли викладатися будь-які дисципліни, якщо тільки для цього будуть потрібні кошти¹⁴.

Напередодні 1974 р. УНІГУ влаштував святкову імпрезу з метою ознайомлення широких Гарвардських кіл із працею Інституту через безпосередні зустрічі із його співробітниками та працівниками. Серед гостей – професори (голови факультетів, директори інститутів і центрів, керівники бібліотек, музеїв та інші), докторанти та студенти споріднених дисциплін (з факультетів: слов'янського, історії, порівняльної літератури, Близького Сходу, Далекого Сходу, археології, політичних наук, права і т. ін.), особи з адміністрації Гарвардської корпорації. Були і професори з інших університетів США та гості з Канади. Наступного дня голова Комітету українських студій і директор УНІГУ проф. О. Пріцак провів цілоденну конференцію із новим деканом гуманітарного факультету Гарвардського університету проф. Г. Росовським, фахівцем із економіки СРСР та Японії¹⁵.

29 жовтня 1974 р. Рада професорів гуманітарного факультету схвалила внесок про оформлення Постійного комітету (Standing Committee) українських студій, який, отримавши права департаменту, керуватиме українськими студіями. Це передбачало право на визначення програми студій і право на видачу дипломів. Окрема Комісія (Visiting Committee) наглядатиме систематично за працею Комітету, діючи у загальній університетській структурі Уряду контролерів і звітуючи безпосередньо президентові університету¹⁶. У 1975 р. Гарвардські українознавчі студії закінчили свій період імпровазації. Тепер вони отримали нормативний статус у Гарварді із чіткою тричленною структурою: навчання (Постійний Комітет), наукова праця (Інститут) і контроль (Візитатійний Комітет)¹⁷.

У 1974 р. УНІГУ став в обороні України та українців, адже не тільки пересічні жителі США і Канади та інших країн, де є українці, постійно плутали Україну з Росією чи

¹³ Минулий понеділок був справжнім «українським днем» у Гарвардському університеті. *Свобода*. 1973. Ч. 80. С. 1, 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483; У найближчий понеділок відбудеться формальне проголошення встановлення трьох кафедр українських студій в Гаарварді. *Свобода*. 1973. Ч. 77. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483.

¹⁴ *Сосновський М.* Український Гарвардський центр. *Свобода*. 1974. Ч. 208. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

¹⁵ Український науковий інститут Гарвардського університету поширює працю. *Свобода*. 1974. Ч. 3. С. 1, 8. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

¹⁶ *Сосновський М.* Український Гарвардський центр...

¹⁷ Наукова рада ФКУ відбула наради. *Свобода*. 1975. Ч. 113. С. 1, 6. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6485.

Радянським Союзом, але і серед знаних науковців постійно зустрічалася така плутанина. Яскравим прикладом цього може послужити найновіше тоді видання престижної «Енциклопедії Британіки»¹⁸. У статті «Енциклопедична плутанина», надрукованій у газеті «Свобода», проф. З. Мельник висловив свою чітку позицію та звернення до видавців «Британіки». Зокрема, у головній статті немає навіть запису під «Україна», як це було у попередньому виданні (1972 р.). У виданні 1974 р. після запису «Україна» йде «Українська ССР». Далі у своєму листі проф. З. Мельник звертає увагу на перекручування українських імен і назв, які енциклопедія подає по-російськи. Це ж стосувалося географічних українських назв. Свій лист науковець закінчив ствердженням, що таких помилок у цій енциклопедії не трапилося б, коли б її редактори порадилися з фахівцями у відповідних галузях, які науково працюють у США, Канаді, Великій Британії, а не замовляли статей у радянських українських авторів. На свій лист проф. З. Мельник отримав відповідь від редакції, де вона обіцяла виправити такий підхід¹⁹.

У 1974 р. робота Інституту українських студій Гарвардського університету відбувалася у п'яти напрямках: 1. У склад навчальних програм входили семестрові чи двосеместрові курси (у вказаному році – 4), два семінари, консультації та конференції професорів з їхніми докторантами. 2. Паралельно в Інституті проводилися наукові дослідження. 3. Багато уваги присвячувалося публікаціям. Періодично з'являється журнал «Рецензія», «Мінітс», хоча і з труднощами, але виходили видання у гарвардській Серії українських студій, готувався щорічник – журнал обсягом 400-500 сторінок, який став періодичним престижним виданням Інституту українських студій. 4. Збільшувалися бібліотечні фонди україніки. Вважалося, що колекція україніки у Гарварді стане однією з найкращих і найбагатших у світі: тут зібрано стародруки, манускрипти, перші видання та безцінні раритети; мікрофільми, впорядковано періодичку та важливі документи, поповнювалася бібліотека і новими українськими книжками. Лише за 1973 р. бібліотека отримала понад 30 тисяч назв. 5. Влаштувалися також наукові конференції, виставки книг, мистецькі виставки, культурно-розважальні заходи. Інститут українських студій Гарвардського університету тісно співпрацював з українськими науковими установами (УВАН, НТШ, Українське історичне товариство)²⁰.

На базі скромного бюджету за п'ять років було пророблено значну працю: 1. Проведено 17 одно- чи двосеместрових курсів у трьох навчальних сферах: історія України, українська література, українське мовознавство, за участі понад 90 студентів, у тому числі два десятки неукраїнського походження. 2. Відбулося 72 сесії семінару українознавства із 80 доповідями; оплачено кошти на відрядження і гонорари понад 50-ти делегатам (деякі прибували з Європи, Західної Канади). 3. Виплачено платню за прийнятими в університеті ставками (від \$12 до \$15 тис. на рік) трьом гостьовим професорам, які працювали повний рік, або повний семестр. Крім того, виплачено і тим професорам, які працювали у даному семестрі 1 чи 2 місяці. 4. Заохочено талановитих студентів до навчання на українських студіях; виділено понад десять стипендій студентам і докторантам. 5. Для викладання

¹⁸ Правду треба обстоювати. *Свобода*. 1974. Ч. 132. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

¹⁹ Енциклопедична плутанина. *Свобода*. 1974. Ч. 132. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

²⁰ *Тарнавський Б.* Український Гарвард. *Свобода*. 1974. Ч. 12. С. 2. *Свобода*. 1974. Ч. 13. С. 2-3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

української мови запрошено на два роки лектора і виплачено йому належну платню. 6. Значно зросла кількість співробітників і продовжувала зростати. 7. Від 1970 р. працює одна фахова бібліотекарка для української колекції у бібліотеці, а від 1973 р. прийнято ще бібліотекаря-архівара. 8. Проведено Літню школу україністики і т.д.²¹

Щоденна чисельна кореспонденція вказувала на жваві наукові контакти Інституту українських студій Гарвардського університету з іншими університетами, українськими і неукраїнськими вченими в Америці і поза нею: у Канаді, Туреччині, Данії, Ісландії, Польщі, Ізраїлі, Франції, Німеччині.

У листопаді 1974 р. в приміщенні Гарвардського клубу в Нью-Йорку за присутності представників телебачення, радіо та преси і визначних американців і представників від 18-ти поневолених націй заслухано й одногосно схвалено та підписано Декларацію Волі Поневолених Націй, яку розіслано для публікування у редакції американських газет. У декларації гостро засуджується тиранія у світі, зокрема комуністична тиранія на сході Європи, де десятки націй перебували під жорсткою окупацією комунізму, де заперечувалися всі свободи, включно із свободою совісті та релігії. Усі підписанти закликали американський народ до моральної та матеріальної підтримки цієї акції, що є альтернативою нуклеарній війні²².

У зв'язку із засіданням Наукової ради Центру українських студій у Гарвардському університеті та розширеним засіданням Головного виконавчого органу ФКУ у грудні 1974 р., у центральній бібліотеці університету (Бібліотека Гюгона) була влаштована виставка рідкісних українських давніх рукописів і друків, які тоді знаходилися у Гарварді. Йдеться тут, передусім, про низку видань до 1800 р. Серед виставлених зразків були першодруки Івана Федоровича зі Львова («Апостол» (оригінал) і факсиміле «Букваря» 1574 року) і видання з Острога «Псалтир і Новий завіт» 1580 р. Каталог виставлених видань з описом підготував бібліотекар УНІГУ Е. Касинець²³. У 1975 р. в результаті нарад Наукової Ради ФКУ, було вирішено перетворити цю Раду на Постійну Конференцію українознавчих студій при УНІГУ²⁴.

Згідно з пресовим повідомленням канцелярії президента Гарвардського університету д-ра Дерекка К. Бона, у 1975 р. відбулося офіційне відкриття кафедри історії України імені М. Грушевського у цьому престижному університеті, а д-ра О. Пріцака запрошено на першого професора цієї кафедри. Подобиці про п'ятилітню діяльність подано у брошурі «Український Гарвард», в англомовному виданні, а також у періодичному виданні Комітету Українських студій. Темою його інавгураційної лекції стало «Походження Русі». Це була перша лекція першого професора першої кафедри історії України ім. Михайла Грушевського, створеної спеціально для збереження української історичної пам'яті. Це була також, як відзначив у своєму вступному слові проф. д-р Генрі Росовскі, ректор відділу гуманітарних і точних наук у Гарварді, перша лекція у 340-літній історії цього найстаршого

²¹ Тарнавський Б. Український Гарвард...

²² В Нью-Йорку підписано Декларацію волі всіх поневолених націй. *Свобода*. 1974. Ч. 207. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

²³ Відбулася виставка рідкісних давніх українських рукописів і друків у Гарварді. *Свобода*. 1974. Ч. 230. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

²⁴ Збірка потрібних ще фондів на завершення Українського Гарвардського центру – головна мета ФКУ. *Свобода*. 1975. Ч. 202. С. 1, 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6485.

американського університету. Університет передав Інституту в користування безкоштовно окремих будинок, який вповні відповідав потребам новоствореної інституції²⁵.

Президент Гарварду Дерек Бок у листопаді 1974 р. запросив ув'язненого українського історика й соціолога В. Мороза працювати до УНІГУ. Разом з ним було запрошено ще 6 українських науковців, які переслідувалися у СРСР. Гарвардський університет пишався тим, що він вишукував найкращих науковців в окремих сферах. Студентська газета також цитувала президента Бока, що «наразі Гарвард не дістав жодних відповідей, а тому відновлює зусилля щодо визволення науковця». У листі до проф. д-ра О. Прицака, директора УНІГУ, датованому 15 травня 1975 р., президент Гарварду д-р Д.К. Бок інформував, що він планує вислати в жовтні В. Морозові й іншим нові запрошення на викладання в університеті у черговому академічному році і буде за потреби ці запрошення поновлювати²⁶.

У 1975 р. два великі американські університети (під патронатом і за фінансової допомоги Американської асоціації для розбудови Слов'янських студій), Гарвардський у Кембриджі (його УНІГУ) і Темпл у Філадельфії (Школа економіки), організували наукову конференцію з метою дослідити стан економіки УРСР у складі СРСР і перспективи її розвитку на майбутнє. Понад сорок американських, канадських та європейських учених, неукраїнського та українського походження, взяли активну участь у цій конференції. Це була перша такого масштабу конференція в історії американської економічної науки, до того ж вперше спеціально присвячена Україні.

У конференції взяло участь двадцять два доповідачі та коментатори (не враховуючи гостей у залі), які репрезентували вісімнадцять університетів і центральних американських інституцій. Всі науковці погодилися з тим, що Україна, починаючи з другої пол. 1960-х років, розвивається повільніше, ніж Радянський Союз у цілому, адже значну частину її прибутків вивозять за її межі. Успіх конференції свідчив, що дійсно настав час запровадити планування в УНІГУ загальноамериканських заходів, спеціально присвячених Україні²⁷.

Друга така конференція для розгляду економічних проблем України відбулася вже у 1981 р. Важливість цієї конференції була в тому, що вона вперше вказала на вагомий вклад українських науковців, яких звичайно не вважали за українців, у розвиток цієї важливої ділянки суспільних наук. Конференція розглянула проблеми й осіб, яких у тодішній поневоленій Україні було заборонено студіювати. У конференції взяли участь учені з різних країн – США, Канади, Англії, Німеччини, Італії та Швейцарії²⁸.

²⁵ В Гарварді урочисто започатковано катедру української історії ім. М. Грушевського. *Свобода*. 1975. Ч. 202. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485; «Походження Русі» буде темою інавгураційної лекції катедри української історії в Гарварді. *Свобода*. 1975. Ч. 194. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485; Професор д-р Омелян Прицак найменований на професора для Гарвардської катедри історії України. *Свобода*. 1975. Ч. 19. С. 1, 3. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485.

²⁶ Гарвард запросив на викладачів, крім В. Мороза, ще шість українських науковців, переслідуваних у СРСР. *Свобода*. 1975. Ч. 54. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485; Гарвард поновить своє запрошення Мороза та інших на викладачів. *Свобода*. 1975. Ч. 117. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485; Гарвард поновлює заходи в справі В. Мороза. *Свобода*. 1975. Ч. 41. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485.

²⁷ *Гльницький Р.* Економіка України в системі СРСР була предметом розгляду на науковій конференції в Гарварді. *Свобода*. 1975. Ч. 187. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485; *Прицак О.* Нові горизонти для української науки. *Свобода*. 1975. Ч. 187. С. 1, 4. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6485.

²⁸ Відбулась наукова конференція в Гарварді. *Свобода*. 1981. Ч. 208. С. 1. *ЦДАЗУ*. БФ. 3. Інв. № 6490.

При УНІГУ, з метою дати можливість науковцям у царині українознавства США та Канади обмінюватися досвідом і накреслювати плани на майбутнє, у 1976 р. створено Постійну конференцію українських студій (ПКУС). Кожний триденний річний з'їзд ПКУС передбачав 8 сесій за участі кількох десятків науковців і дослідників США і Канади у галузі української літератури, історії, мови, правопису, бібліографії, суспільно-економічних наук, а також виявляв низку нових цікавих питань, що потребують глибшого вивчення і теоретичного обґрунтування²⁹.

У каталозі періодики, що його видало у 1978 р. агентство Тернера у Нью-Йорку, з приводу щорічних міжнародних книжкових виставок у Франкфурті, серед трьох видань Гарвардського університету названо кварталний журнал: «Harvard Ukrainian Studies» (виходить з 1977 р.). На той час вже вийшло чотири числа першого річника цього журналу у книжковому форматі (кожний мав у середньому 550 стор.), який зацікавив українською науковою проблематикою широкі наукові кола не лише Америки, але й і Європи. Співпрацівниками журналу стали понад три десятки найбільш видатних славістів та інших вчених, які були фахівцями в україністиці³⁰.

Зокрема, одне з чисел цього міжнародного наукового кварталника було присвячене 350-річчю заснування Києво-Могилянської академії. Він містив понад 250 стор. нових досліджень, історіографічних аналізів, критики та біографій. Крім статей – англійською та французькою мовами, – передруковано фототипічним способом дуже рідкісний стародрук 1632 р. з друкарні Києво-Печерської лаври «Євхаристіон або вдячність...», тобто панегірик, присвячений Петру Могилі. Це спеціальне число «Гарвардських українських студій» (ГУС) стало єдиним на Заході відзначенням цієї річниці у 1985 р., що звертав увагу інших науковців на цей важливий ювілей, пов'язаний з культурною спадщиною України³¹.

Також потрібно згадати спеціальне число журналу ГУС, присвячене політичним і суспільним ідеям В. Липинського (за редакцією проф. Я. Пеленського з університету Айова)³². До 1990 р. опубліковано 36 наукових монографій (понад 13 600 стор.), вийшло 12 річників «Гарвардських українських студій» і 12 річників англомовного журналу «Рецензія», який виходив щопівроку та давав огляд наукових праць, що публікувалися у радянській Україні. Варто згадати, що передплатниками кварталника ГУС були науковці, університетські бібліотеки й інші наукові установи не тільки США, але й Канади, багатьох країн Європи і навіть Японії та Ізраїлю. Більшість авторів 230 праць, що з'явилися до того часу в ГУС, – це неукраїнці, переважно професори університетів США, Канади, Англії, Франції, Німеччини та багато інших країн³³.

Як бачимо, УНІГУ на початку 80-х років ХХ ст. набув статусу однієї з провідних освітньо-культурних і наукових установ української діаспори, через що й опинився

²⁹ В Гарварді відбудеться третій науковий з'їзд ПКУС. *Свобода*. 1978. Ч. 114. С. 1, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6487; Відбудеться 7-ма зустріч ПКУС. *Свобода*. 1982. Ч. 103. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6491.

³⁰ Журнал УНІГУ здобуває міжнародне зацікавлення. *Свобода*. 1978. Ч. 259. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6487.

³¹ Цінна публікація про Києво-Могилянську Академію. *Свобода*. 1985. Ч. 163. С. 2, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6494.

³² «Українські Гарвардські Студії» присвячені В. Липинському. *Свобода*. 1987. Ч. 108. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6496.

³³ Рух за державність. *Свобода*. 1990. Ч. 207. С. 2, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6499; *Татомир Я.* Допоможім добрій справі. *Свобода*. 1986. Ч. 65. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6495.

періодично під критичним поглядом УРСР. Зокрема, у 1982 р. англomовна передача «Радіо Київ» подала коментар київського журналіста О. Микитенка. На думку останнього, «Гарвардський центр українських студій в ЗСА ніяк не стає науковою установою, але радше осередком для фабрикування антиукраїнських видумок, облудних лекцій та вкінці для служіння тим силам, які ведуть до нестабільности в світ»³⁴.

У 1985 р. професор Гарвардського університету і директор російського центру того ж університету, д-р А. Улам написав вступ до книжки М. Долота «Страта Голодом: прихований Голокост». Ці спогади про злочинно створений Москвою голод в Україні в 1932–33 рр. видало велике американське видавництво В.В. Нортон у серії своїх нових публікацій. Це була перша публікація на тему голоду, що її здійснило американське видавництво. Також факт, що проф. А. Улам прийняв пропозицію написати вступ до книжки про голод в Україні, вказуло на нове позитивне ставлення деяких учених у розгляді історичних подій в Україні. Така робота і видання стали можливими як наслідок кількітніх наполегливих досліджень і документування тих жахів, що їх проводив УНІГУ.

Широка дослідно-наукова діяльність наукового співробітника УНІГУ д-ра Дж. Мейса та його асистентів, його публікації, публічні виступи та свідчення, поїздки на конференції поза межі США, публічні семінари, виступи по радіо та телебаченню, поїздки співробітників УНІГУ до інших університетів і наукових інституцій, залучення д-ра Р. Конквеста до написання праці про Голодомор, виставка джерельних матеріалів, що відносяться до тієї трагедії українського народу, в головній бібліотеці Гарвардського університету та у Вашингтоні, активне листування та розсилання інформаційних матеріалів провідним особистостям і важливим західним інституціям, створювали більш широкі можливості для привернення уваги вільних країн до мартирології України внаслідок злочинів і загарбництва Москви³⁵.

Також УНІС ініціював підготовку та видання великої історичної праці про штучний голод в Україні, що її опублікує Центр українських студій при Гарварді спільно з УНС. Підготували цю працю широковідомий у західному світі знавець Радянського Союзу д-р Р. Конквест і відомий науковий співробітник УНІГУ і керівник бюро Конгресової комісії дослідження штучного голоду в Україні д-р Дж. Мейс³⁶. «Жнива скорботи» – це перша праця, яка справді успішно проломилася стіну промовчування, применшування та заперечування, що нею Москва закрила правду про найбільший злочин в історії людства. Але це видання далеко не єдине – до того часу вже були спроби розповісти світові про Голодомор. Згадаймо хоча б про видання ще в 1953 і 1955 рр. великої двотомної (1 255 стор.) англomовної праці «Чорні діла Кремля», однак ці намагання не могли проламати муру ворожого замовчування. Те, що у 1987 р. про злочин проти українського народу заговорили найбільші часописи та журнали Заходу, заслуга, у першу чергу, українського Гарварду, що домовився з д-ром Р. Конквестом, істориком і письменником, спеціалістом доби Сталіна, щоб він написав твір про безмежну трагедію України 1932–1933 рр.³⁷

³⁴ Київське радіо критикує УНІГУ. *Свобода*. 1982. Ч. 158. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6491.

³⁵ Гарвардський професор пише про голод. *Свобода*. 1985. Ч. 50. С. 1, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6494.

³⁶ *Татомир Я.* Допоможім добрій справі...

³⁷ *Татомир Я.* «Жнива смутку» – великий пролом. *Свобода*. 1987. Ч. 114. С. 2, 8. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6496.

До слова слід сказати, що крім «Жнив скорботи» УНІГУ видав, або допоміг видати, кілька інших вартісних праць про голод в Україні, зокрема велику, документальну працю д-ра Дж. Мейса «Комунізм і дилема національного визволення», дуже цікавий, багатолістрований збірник «Голод у советській Україні 1932-1933», підготовлений працівниками УНІГУ О. Процик, Л. Герцем і д-ром Дж. Мейсом, «Дев'яте коло» О. Воропая та вищезгадана «Страта голодом» М. Долота³⁸.

До середини 80-х років ХХ ст. український Гарвард видав, або був ініціатором, 36 різних праць, у тому числі 9 монографій, 7 томів джерел і документів та 20 інших праць, серед них 5 публікацій, що мають відношення до Тисячоліття Хрещення України³⁹.

У 1985 р. був створений Діловий комітет для наукового відзначення тисячоліття Хрещення Русі-України – Гарвардський проект. Д-р С. Ворох, його очільник, зазначив, що українські Церкви були, є і будуть одними з найбільш важливих інституцій для збереження нашої національної ідентичності, і тому «вони включилися також у реалізацію Гарвардського проекту, проекту оборони історії України перед загарбницькими намаганнями російських шовіністів»⁴⁰. Також у будинку НТШ у Нью-Йорку відбулися чергові наради Комітету тисячоліття Хрещення Русі-України – Гарвардський проект під патронатом СКВУ.

Українські кредитні спілки й ощадні банки на терені США виявили велике розуміння потреб Гарвардського проекту та пожертвували біля \$90 тис.⁴¹ У Детройті влаштовано тисячодоларовий бенкет на допомогу Комітету тисячоліття Хрещення Русі-України-Гарвардський проект, в якому взяли участь єпископ М. Гринчишин, ЧНІ, з Франції, д-р Е. Кінен, декан філологічного відділу Гарвардського університету, проф. І. Шевченко, візантолог і діючий директор УНІГУ⁴². У Філадельфії, як результат дії місцевого Ділового комітету Гарвардського проекту, на останній зібрано понад \$200 тис.⁴³ Український народний союз у 1988 р. пожертвував \$150 тис. на Гарвардський проект і тим самим став фундатором першого із трьох томів англомовної енциклопедії українського християнства, які вийдуть у рамках згаданого проекту⁴⁴. У 1990 р. Ю. Полянська в пам'ять свого брата пожертвувала \$75 тис. на видання трьох томів десекулярної творчості Гарвардського проекту⁴⁵.

Гарвардський проект для відзначення Тисячоліття Хрещення Русі-України складається з чотирьох частин: Корпус української давньої творчості, Енциклопедичний довідник: нарис тисячолітньої історії християнства в Україні, Міжнародна конференція для

³⁸ Ibidem.

³⁹ Татомир Я. Допоможім добрій справі...

⁴⁰ Божим провидінням натхненний проект. *Свобода*. 1985. Ч. 122. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6494.

⁴¹ Українські кредитівки та шадничі банки піддержують Гарвардський проект. *Свобода*. 1985. Ч. 127. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6494.

⁴² Дужий Я. В Детройті плянують бенкет з доходом на Гарвардський Проект. *Свобода*. 1986. Ч. 50. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6495.

⁴³ Філадельфія жертвує понад 200,000 дол. на Гарвардський Проект. *Свобода*. 1987. Ч. 98. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6496.

⁴⁴ УНСоюз пожертвував 150,000 доларів на Гарвардський проект. *Свобода*. 1988. Ч. 17. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6497.

⁴⁵ Визначний спонзор видань Гарвардського Проекту. *Свобода*. 1990. Ч. 220. С. 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6499.

відзначення Тисячоліття Хрещення Русі-України, Кафедра української релігійної думки в Богословській школі Гарвардського університету⁴⁶. Проф. Прицак зауважив, що Гарвардський проект передбачає видання 40 томів. Це твори, які появилися в Русі-Україні від половини XI ст. до 1798 р., тобто до появи «Енеїди». Поява кожного тому, що входить у Гарвардський проект, висвітлюється українськомовною періодикою діаспори США на першій шпальті або для цього надано цілі сторінки, що свідчить про важливість даного факту для українства

Безперечно, за такий відносно короткий час започаткувати Інститут українських студій у Гарвардському університеті, видавати наукову продукцію, давати можливість українським науковцям поза межами історичної батьківщини займатися україністикою та робити кар'єру, організувати Літню школу українознавства та стипендійний фонд і т.ін. було б неможливим без жертвності представників української еміграції, кожний значний внесок якого висвітлювався українськомовною періодикою, роблячи цей факт продовженням традицій українського меценатства. Жертводавців ФКУ ділимо на три основні групи: перша і найбільша група – це ті, внески яких не перевищили \$1 тис. Їх ділимо на три підгрупи – прихильники ФКУ – до 100 дол.; члени ФКУ – від \$100 до \$500; добродії ФКУ – від \$500 до \$1 тис. Друга група – це меценати ФКУ. Їх ділимо на дві підгрупи – меценати від 1\$ тис. до \$10 тис.; визначні меценати від \$10 тис. до \$100 тис. Третя група – це українські філантропи – меценати-фундатори – понад \$100 тис.⁴⁷

В. Юрковський став першим меценатом-фундатором ФКУ, передавши ФКУ \$100 тис. для організації стипендійної фундації в Інституті українських студій у Гарварді. Стипендійний фонд ім. В. Юрковського призначений для постійної стипендії. Відсотки із вкладеного капіталу служитимуть для фінансової допомоги студентам (аспірантам), здобувачам докторського ступеню чи науковим дослідникам Інституту українських студій Гарварду. Перевагу матимуть ті студенти чи науковці, студії та дослідження яких стосуватимуться шевченкознавства⁴⁸.

За заповітом д-ра Г. Дмитрова його цінну колекцію україніки – 869 книг (словники, вибрані твори визначних українських авторів, мовознавчі та літературознавчі наукові праці) – передано до бібліотеки УНІГУ. Додатково до дарунку пані Дмитрів згодилась встановити «Фонд д-ра Дмитрова», який служитиме для подальшого збагачення бібліотеки Інституту новими книжковими надходженнями⁴⁹.

Відомий громадський діяч і визначний бібліофіл і бібліограф ред. М. Бажанський передав свою бібліотеку (одна з найбільших і найцінніших українських приватних збірок книг і документів на еміграції) до колекції україніки Гарвардського університету⁵⁰.

⁴⁶ Домбровський О. Про Гарвардський проект. *Свобода*. 1985. Ч. 150. С. 2-3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6494; Приготовляється перший випуск в серії Гарвардського корпусу. *Свобода*. 1986. Ч. 235. С. 1, 8. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6495; Прицак О. Чому корпус досекулярної творчості? *Свобода*. 1990. Ч. 220. С. 4, 6. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6499.

⁴⁷ Стецик Л. Доброчинці українських студій у Гарварді. *Свобода*. 1982. Ч. 59. С. 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6491.

⁴⁸ Володимир Юрковський пожертвував \$100,000 на стипендії для українських студій в Гарварді. *Свобода*. 1973. Ч. 183. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483; Історична жертва. *Свобода*. 1973. Ч. 183. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6483.

⁴⁹ УНІГУ одержав книгозбірку д-ра Г. Дмитрова. *Свобода*. 1974. Ч. 10. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

⁵⁰ Михайло Бажанський збагатив україніку Гарвардського університету. *Свобода*. 1974. Ч. 108. С. 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

У 1972 р. Окружний комітет Відділу УККА Олбанської округи створив Стипендійний фонд для здібних студентів на літні курси українознавства, призначаючи щороку по \$600 на стипендію (половина оплати). Невелика за кількістю українців округа Олбані дала добрий приклад деяким більшим округам і містам, де ще не створили такий фонд на літні курси українознавства в Гарвардському університеті, що сприяють поглибленню знань про Україну, чим повинно користати якнайбільша кількість української молоді⁵¹.

У 1974 р. відбулося перше засідання комісії з розгляду прохань відносно стипендій УНІГУ, у результаті якого стипендії в сумі по \$10 тис.. призначено ред. Б. Кравцеву і проф. Я. Пеленському, а стипендію в сумі \$5 тис. – докторантці Н. Пилипюк⁵². Через рік Стипендійна комісія розглянула понад 25 прохань. На стипендії було виділено \$21 800 (\$6 800 – із фонду ім. Володимира Юрковського і \$15 000 – із фондів Інституту). На однорічну стипендію для наукового співробітника УНІГУ було 12 претендентів. Критерії були жорсткими, зокрема, науковець повинен бути у відпустці і бути не із США, щоб тим підкреслити, що проблема української науки не має кордонів, що український Гарвард має і буде служити інтересам усієї української спільноти у вільному світі. Крім того, ця велика стипендія призначена для науковця, щоб він міг зреалізувати свій науковий план досліджень. Інші стипендії призначені для українців у Гарварді або в інших університетах⁵³.

УНІГУ встановив дві нагороди ім. Б. Кравцева (який був науковим співробітником УНІГУ) за найкращі праці з української бібліографії. Перша нагорода в сумі \$1 тис. була призначена за книжку і друга нагорода в сумі \$500 – за брошуру у цій сфері. Студенти та співробітники УНІГУ звернулися до ФКУ з пропозицією встановити стипендійний фонд ім. Б. Кравцева із призначенням щорічних стипендій для студентів української літератури або для молодших наукових співробітників Гарвардського університету, які спеціалізуються в українській літературі ХХ ст.⁵⁴

У грудні 1977 р. друзі та родичі І. Бонка, колишнього керівника Відділу славистичної каталогізації Торонтського університету, створили Фундацію в сумі \$10 тис. для двох фондів ім. І. Бонка на українські еміграційні книжки у бібліотечі Гарвардського університету. Також його родина погодилася подарувати українській книгозбірні Гарварду понад 800 томів еміграційної україніки, які були власністю покійного. Прибуток з фондів ім. І. Бонка йшов тільки на купівлю праць, виданих у різних європейських осередках української еміграції між 1918 і 1950 рр., а також виданих у США та Канаді від початків української еміграції дотепер⁵⁵.

Відомий підприємець з Пенсільванії О. Воскобійник з дружиною подарували \$100 тис. на українські наукові й стипендійні цілі УНІГУ⁵⁶. Сім'я Беца пожертвувала \$21 тис.

⁵¹ Стипендійний фонд на курси українознавства в Гарварді. *Свобода*. 1975. Ч. 122. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6485.

⁵² Б. Кравців, Я. Пеленський і Н. Пилипюк одержали Гарвардські стипендії. *Свобода*. 1974. Ч. 57. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6484.

⁵³ Український Гарвардський інститут приділив 21,800 тис. дол. стипендій на 1975-76 академічний рік. *Свобода*. 1975. Ч. 109. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6485.

⁵⁴ Гарвардський УНІ встановляє нагороди і стипендію ім. Б. Кравцева. *Свобода*. 1975. Ч. 223. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6485.

⁵⁵ В Гарварді встановлено Фундацію ім. І. Бойка. *Свобода*. 1978. Ч. 31. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6487.

⁵⁶ Олексій Воскобійник подарував 100,000 дол. на Український Гарвард. *Свобода*. 1978. Ч. 100. С. 1. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6487.

на Гарвардський центр українських студій. Роблячи цей щедрий дар П. Беца заявив:

«Жертвуємо цю суму грошей на Український Гарвард не тільки з почуття патріотизму і громадського обов'язку, але також з переконанням, що через науку до держави в теперішньому часі. Наука – це найважливіша зброя проти русифікації і винародження. Український Гарвард це bastion творчої наукової думки, української історичної пам'яті та української ідентичності! Український Гарвард вирощує молодих учених, які відроджують все те, що окупант ограбив з нашої культури в Україні»⁵⁷.

Коли у 1961 р. було три меценати, то у 25-річчя ФКУ число меценатів зросло майже до однієї тисячі. З кінцем 1981 р. було 948 меценатів, з них – 856 осіб і 92 організації. Ось ще прізвища меценатів-фундаторів: Ярослав і Ольга Дужі, д-р Ярослав і Надія Мігайчуки, д-р Євген Омельський, Михайло і Варвара Плахтії, Микола й Ірена Ракуші, д-р Василь і Емілія Стефураки, П. Яцик. Є ще фонди української книжки: ім. Т. Балка, ім. В. Бражника, ім. О. Гладуна, ім. Василя і Лідії Кий, ім. Л. Палашевської, ім. М. Плешканя, ім. Івана і Тетяни Стельмах, УНДім (Український Народний Дім) Лорейн, Огайо. Ці фонди уможливають ширшу діяльність бібліотеки. У діяльності УНІГУ збірка Гарвардської україніки відіграє одну з важливих ролей – вона дає до диспозиції науковця, дослідника, докторанта та студента українську книжку, журнали, стародруки, мікрофільми й архівні матеріали. Гостюючи у Гарвардському університеті, науковці з різних штатів Америки та інших країн з признанням висловлюються про збірку Гарвардської україніки як одну з найбагатших у світі. До середини 80-х років минулого століття україніка в Гарвардських бібліотеках нараховувала понад 40 тис. томів⁵⁸.

Коли вже українознавство стало легітимною частиною американської науки, громадські діячі у діаспорі висловлювали думку, що немає причин для того, чому воно мало б обмежуватись тільки трьома дисциплінами, запланованими у Гарварді: історією (переважно давньою), літературою та мовою, стоячи осторонь від сучасних політичних проблем. Правда, навіть ці дисципліни не можуть не бути політичними. Наприклад, сам факт, що вдалось у Гарварді вилучити Київську Русь з традиційної у західній науці приналежності до історії Росії та перенести до історії України, до семінару українських студій, має важливе політичне значення. Така ж ситуація з історією мови і літератури. Чи не варто включитися УНІГУ в американське радянськознавство, яке відіграло таку велику роль у формуванні американської закордонної політики? Якщо україніці хочуть, щоб ніщо не говорилося про них без них, повинні цю прогалину в радянськознавстві заповнити. Газета «Свобода» у 1978 р. публікує матеріал, де зазначається, що, у першу чергу, тут хотілося б бачити український Гарвард. Для справедливості треба визнати, що чимало вже у цьому напрямку в Гарварді зроблено. Видано бібліографію українського спротиву Ю. Лібера і Г. Мостович та англійський переклад есеїв І. Сверстюка. У гарвардському українському семінарі брали участь українські дисиденти (Л. Плющ, ген. П. Григоренко і д-р М. Штерн).

У Постійній конференції українських студій при Гарвардському університеті обговорювалося таке актуальне політичне питання як русифікація УРСР. У Гарварді

⁵⁷ Визначний меценат ФКУ – Павло Беца. *Свобода*. 1980. Ч. 76. С. 5. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6489.

⁵⁸ *Стецик Л.* Доброчинці українських студій у Гарварді. *Свобода*. 1982. Ч. 59. С. 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6491.

проведено конференцію, присвячену господарству УРСР. Але, на жаль, матеріали конференції внаслідок обмеженого бюджету УНІГУ було видано поза Гарвардом, зменшуючи цим їх питому вагу.

Щоб узаконити політичне українознавство в Гарварді, треба було б виразно сформулювати його цілі. А тут спостерігався тільки частковий збіг американських та українських цілей. Оскільки американцям на початку 1980-х рр. політичне українознавство могло б тільки допомогти у кращому розумінні їх головного противника та відповідній протидії, для українців воно служило б знаряддям наближення для здобуття повної державної самостійності України. Проте, існувала і певна збіжність: можливості плідної співпраці у площині збирання й опрацювання даних про противника та формування стратегічних і політичних концепцій на випадок війни з СРСР, війни між СРСР і третьою стороною та революції в СРСР. Така співпраця американського українознавства, пов'язаного з українською політикою, з американським радянським українознавством, пов'язаним з американською політикою, зосереджена в українському Гарварді, залучала урядові субсидії, а також збільшила жертвовність української діаспори⁵⁹.

У 1987 р., коли про українську еміграцію у СРСР говорили принизливо, київський тижневик «Літературна Україна» надрукував цілосторінкове інтерв'ю з професором Гарвардського університету Г. Грабовичем про українську науку на Заході. Тоді вперше читачів відповідно поінформовано про еміграцію. Хоч розмова зосереджувалась на науковій праці Українського Гарварду, але також містила відомості про інші установи, як наприклад, НТШ, Український католицький університет у Римі, про Енциклопедію українознавства, пам'ятник Т. Шевченку у Вашингтоні – теми, про які тоді ще не можна було писати. Створений українською громадою науковий центр у Гарварді став для українських авторів містком до української діаспори й аргументом, що еміграція дала і дає Україні багато вартісного⁶⁰.

У 1990 р. в УНІГУ за ініціативи директора інституту проф. Г. Грабовича відбулася організаційна конференція Американської асоціації українознавства (ААУ), в якій взяли участь понад 45 відомих українознавців як українського, так і неукраїнського походження, а також спостерігачі з радянської України та Канади. Як віце-президентів від Північної Америки Міжнародної асоціації українознавства (МАУ) проф. Г. Грабовичу було доручено цю справу на установчій конференції МАУ. ААУ стала третьою національною асоціацією у складі МАУ (президент – проф. І. Фізер). Першою була заснована в жовтні 1989 р. Українська асоціація (Республіканська асоціація українознавства, РАУ), президентом якої обрано відомого українського науковця І. Дзюбу; другою – проголошена в листопаді 1989 р. Італійська асоціація, що її президентом став проф. Р. Піккіо, добре знаний у світі славіст, багаторічний співробітник УНІГУ. Проф. Г. Грабович у своєму слові зауважив, що

«сьогодні, одночасно з відновлюванням свободи в Східній Європі та великими змінами в СРСР, ми стали свідками загального українського відродження, частиною якого можна вважати і історичний перелом у ділянці українознавчих студій»⁶¹.

⁵⁹ Український Гарвард: наука і політика. *Свобода*. 1978. Ч. 145. С. 2-3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6487.

⁶⁰ Рух за державність. *Свобода*. 1990. Ч. 207. С. 2, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6499.

⁶¹ Засновано Американську Асоціацію Українознавства. *Свобода*. 1990. Ч. 38. С. 2, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6499.

Промовець вказав, що заснування МАУ було прийняте з великим ентузіазмом на Україні, зокрема, у середовищі активних діячів національного відродження. ААУ, наголосив проф. Г. Грабович, буде заснована на базі широкого представництва науковців, і її сила полягатиме в тому, що це буде загальнодержавна американська, а не вузько етнічна організація, і що вона розвиватиме українознавство як на національному, так і на міжнародному рівні⁶².

Як бачимо, діяльність Гарвардського Інституту українських студій корисна тим, що вона виносить у світ українську проблему або сегмент певної тематики в українському висвітленні: а для українських дослідників і науковців дискусія про ці праці є «полем бою», на якому вони «борються» за правильність їх тез⁶³, про що справедливо відзначав П. Яцик, член Контрольного комітету УНІГУ⁶⁴. Своєї мети український Гарвард великою мірою досягнув: ніхто з американців не підозрював тепер українських гарвардців в якомусь шовінізмі, необ'єктивності, політиканстві і т.ін. З УНІГУ співпрацюють десятки реномованих американських і неамериканських учених різного національного походження. Для України перших років незалежності, де наука ще мусила повністю вирватись з-під минулого пригнічуючого колоніального статусу, дискусія на українські теми у світовій науковій літературі безумовно дала позитивний стимул і дороговказ у майбутнє.

У 1989 р., у відповідь на політичну й економічну кризу в СРСР, на Україні зусиллями демократичних політичних організацій розпочались серйозні заходи для створення справжньої демократії та переходу на ринкову економіку. У зв'язку з необхідністю допомоги і бажанням позитивно впливати на ці процеси УНІГУ, співробітники Гарвардської школи політичних наук ім. Джона Ф. Кеннеді й інших факультетів і центрів Гарвардського університету, за участі спеціалістів з-поза Гарварду, створили «Програму дослідження процесів демократизації в Україні» на міждисциплінарному рівні, яка концентрує увагу на далекосяжних соціальних, економічних і культурних змінах у сучасній Україні. Така спрямованість програми не тільки відповідає загальному завданню УНІГУ – зміцнювати та розвивати українознавчі дослідження, але й продовжувати у більш розширеній формі попередні зусилля у цьому напрямку⁶⁵.

Наприкінці 1990 р. у приміщенні конференційного центру Таубаума Школи політичних наук ім. Джона Ф. Кеннеді Гарвардського університету відбулася конференція з питань економічних реформ в Україні. Метою конференції було розглянути сучасні й майбутні потреби, визначити пріоритети, необхідні для економічних реформ, у контексті поточних змін в Україні. Учасниками цієї конференції були політичні й економічні науковці та діячі з низки організацій та установ України, а також висококваліфіковані західні політичні аналітики, юристи та підприємці, які мали бажання включитись у процеси цих економічних реформ⁶⁶.

Група гарвардських дослідників проблем розвитку товарообміну, яку очолив Г. Улріх,

⁶² Ibidem.

⁶³ Видання Гарварду пробиваються у світі. *Свобода*. 1993. Ч. 51. С. 3.

⁶⁴ Яцик П. Праця Українського Гарварду. *Свобода*. 1982. Ч. 37. С. 2. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6491.

⁶⁵ Гарвард допоможе економіці України. *Свобода*. 1990. Ч. 213. С. 1, 4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6499.

⁶⁶ У Гарварді обговорювали питання економічних реформ в Україні. *Свобода*. 1990. Ч. 231. С. 1, 3-4. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6499.

президент Корпорації центру товарів, разом з українськими колегами започаткувала програму підтримки товарного ринку, який народжується в Україні. Програма складалася з трьох частин: а) включаючи підготовку першого українського посібника на цю тему); б) стратегічне планування (спільно з основним клієнтом – Київською універсальною товарною біржею); в) розвиток банку даних (у співпраці з донецькими комп'ютерними спеціалістами).

К. Бостік з відділу новин телемережі Ей-Бі-Сі, увійшов до числа працівників гарвардського бюро ПЕРУ в Києві на два місяці з метою дослідження стану українського телебачення і стратегії його включення до західних пресових каналів. Він також провів серію лекцій для українських журналістів про доступ до західних засобів інформації та встановлення вичерпної системи виявлення статей про Україну в західній пресі⁶⁷.

Отож, від кінця 1989 р. рух за незалежність України набрав обертів. Головною проблемою була ліквідація наслідків довготривалої денаціоналізації, економічної експлуатації та ізоляції. В Україні слушно наголошували, що змагання за державну незалежність потребує поглиблення національної свідомості, бо вона необхідна і для ефективної економічної розбудови держави. Допоміжну роль у відродженні нації відіграли українські наукові установи в діаспорі, оскільки вони займаються вивченням джерел, збереженням їх і розвитком української культури, а це дуже важливий чинник у відродженні національної ідентичності та гідності.

Показовим прикладом стала саме діяльність Гарвардського Інституту українознавчих студій, що ще до початку свого офіційного становлення, зміг об'єднати українську громаду США ідеєю відродження та збереження української історії і культури, освітніх традицій, просування української науки в американському та світовому науковому просторі. Розробка та впровадження навчальних програм, наукові дослідження та їх представлення на конференціях, публікації у наукових виданнях, поповнення бібліотечних фондів україніки, співпраця з українськими науковими установами, організація мистецьких і розважальних заходів – одні із основних напрямів роботи Інституту. Варто відзначити також його активну видавничу справу, зокрема з питань української історії, що не знайшли свого правдивого наукового відображення у радянській історичній науці. Український Гарвард створив можливості для українських науковців займатися україністикою, будувати свою професійну кар'єру за межами історичної батьківщини. А його культурно-просвітницькі імпрези стали допоміжним елементом національного виховання в українських родинах США. Важливо також підкреслити роль меценатів із середовища української діаспори, які своїми пожертвами допомогли прискорити процес становлення центру українознавчих студій, підтримати його проектну діяльність і створити спеціальний стипендіальний фонд.

Думаємо, що сучасна система збереження та формування національно-культурної ідентичності в Україні потребує використання вищезазначеного досвіду реалізації інтегрованості різних форм і напрямків роботи різних культурно-просвітницьких установ для збереження національної культури серед українських емігрантів у США й інших державах, де у результаті історичних процесів виникли українські анклави. У результаті

⁶⁷ Гарвардська програма економічних реформ. *Свобода*. 1991. Ч. 176. С. 3. ЦДАЗУ. БФ. 3. Інв. № 6500.

зростання інтересу до питань своєрідності національних культур у ХХІ ст. і проблем глобалізації, що тягне за собою утруднення самовизначення та самопозиціонування української молоді. Використання досвіду діяльності наукових і культурних установ української діаспори в умовах іномовного середовища у напрямі збереження своєї національної ідентичності не втрачає своєї актуальності і сьогодні.

Oksana Homotiuk, Lesia Bilovus, Olena Stefanyshyn

**Cultural and Educational Work of the Harvard Ukrainian Research Institute in the Second Half of the 20th Century on the Preservation of National Identity
(based on the Materials of Ukrainian-Language Diaspora Newspapers of the USA)**

Abstract: The article, based on the analysis of publications of Ukrainian-language Diaspora newspapers of the United States of America, primarily the newspaper Svoboda, examines the historical background and stages of the formation of the Harvard Ukrainian Research Institute in the United States (HURI). It is shown that the need to create a scientific institution for the development of Ukrainian Research Institute at Harvard had appeared back in 1957 on the initiative of Ukrainian student societies, and over the following years, with significant support from the scientific community and public fundraising events, the idea of «Ukrainian Harvard» in 1973 received a formal implementation.

The main activities of the Harvard Ukrainian Research Institute in the United States, its pedagogical and scientific work, publishing, organizational and educational work are revealed. Some important scientific, educational and cultural events initiated and implemented by HURI to spread knowledge about Ukrainian Studies among Ukrainian youth and anyone interested in Ukrainian Studies are highlighted.

The key role of this institution in creating a scientific base of Ukrainian Studies disciplines, recognizing Ukrainian Studies as a legitimate part of American science and its exceptional importance for preserving national and cultural identity among Ukrainian emigrants in the United States is proved. The importance of using the positive experience of implementing various forms and directions of work of cultural and educational institutions for preserving national culture among Ukrainian emigrants of the United States for updating Ukraine's policy towards foreign Ukrainians is noted.

Keywords: Diaspora, Ukraine, USA, Harvard Ukrainian Research Institute in the United States (HURI), Ukrainian Studies, newspapers, national and cultural identity